

ФЕДІР КОВАЛЬ – ПОПУЛЯРИЗАТОР УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ЗАХОДІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 23.

УДК 821.161.2-1 (477.87)«1913–1987»Коваль;

Бочко М. Федір Коваль – популяризатор української літератури на Заході; 12 стор. Кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті йде мова про маловідомого поета, публіциста, літературного критика, журналіста, активного діяча української еміграції Федора Ковалю (1913 – 1987). Аналізуються його окремі літературно-критичні статті.

Ключові слова: українська діаспора, українські письменники в рецепції Ф.Ковалю.

Аннотация. Статья посвящена творчеству малоизвестного поэта, публициста, литературного критика, журналиста, активного деятеля украинской эмиграции Федора Ковалю (1913 – 1987). Анализируются его отдельные литературно-критические статьи.

Ключевые слова: украинская диаспора, украинские писатели в рецепции Ф. Ковалю.

Summary. The author of the article has considered the issues of the unknown poet, publicist, literary critic, journalist, an activist of the Ukrainian emigration – Fedir Koval (1913–1987). Some of his publications are being analysed.

Key words: The Ukrainian Dyaspora, Ukrainian writers in the perception of F. Koval.

Федір Коваль – маловідома постать в українській літературі. Він поет, публіцист, літературний критик, журналіст, активний діяч української еміграції. Не всі факти біографії письменника на сьогодні з'ясовані. Діяльність маловідомого українського поета, активного борця за вільну Україну ще треба досліджувати. Це стосується і його внеску в українську культуру, і його ролі в суспільно-політичних процесах, пов'язаних із участю в Карпатській Січі та УПА.

Літературна спадщина Федора Ковалю – це поезія (відомі тільки дві збірки – «Зелені ромби» та «Спудей»), літературно-критичні та публіцистичні статті.

У літературно-критичних статтях Ф. Коваль звертався до творчості відомих постатей світового письменства та, переважно, літератури української, в т.ч. і діаспори. Він порушував також окремі проблеми розвитку рідної та німецької поезії, української культури загалом і в публіцистиці.

У літературній спадщині нашого земляка є статті, присвячені письменницьким ювілеям, есеї, рецензії, листи, біографічні довідки, полемічні виступи, репліки, статті інформаційного характеру, спрямовані переважно на популяризацію доробку того чи іншого митця або його сприйняття читачами Заходу, невеликі статті-повідомлення, пов'язані з окремими проблемами літературного процесу в Радянській Україні.

Ідея української державності проймає не лише його поезію, але й публіцистику та літературно-критичні статті. Про що б і про кого б не писав письменник – про минуле чи сучасне (50-70 рр. ХХ ст.), – він обов'язково висловлював віру, що Україна стане незалежною державою. У статті «Чужі й свої джерела» читаємо: «Для нас ясно, що коли б український народ скинув нарешті осоружне ярмо, український геній вибухнув би гейзерами, викликаючи у світі подив... Куди ж вестиме наш національний шлях? Культурно-духова орієнтація на національні традиції, багаті й глибокі, як протилежність чужих, ворожих і згубних. Наука й література при

цьому повинні прокладати шляхи, а політика стояти на сторожі» [12, 39]. Український поет і журналіст, що вимушено перебував у еміграції, як бачимо, не втрачав віри в збереження традицій українського письменства, оновлення його навіть в умовах постійної цензури.

Федір Коваль, який жив у Мюнхені і, безумовно, знав і німецьку, і українську літературу, вважаючи, що хоч «важко поневоленому народові творити шедеври», тим більше, коли відсутня об'єктивна критика, «без якої неможливий справжній поступ», українська поезія все ж перевершила німецьку: «Злам наступив у ХХ ст., коли з'явився Тичина. Уже сам його шедевр «Скорбна мати» не має собі рівного в світовій літературі. А вся його творчість до скинення з Олімпу... далеко перевищує, напр., Рільке, поезіями якого я захоплююсь» [12, 39].

Теплотою тону і щирістю вислову позначена його рецензія на роман П.Загребельного «Роксолана». Її назва «На верхніх регістрах творчості» вказує на сприйняття роману не тільки українським поетом: «Ми тут, на еміграції, ним (романом – М.Б.) захоплюємося. Дуже нетерпеливо ми завжди чекали на чергове його продовження... Так, Загребельному пощастило увіковічнити для нащадків Роксолану, подарувати їм справжній мистецький літературний твір. А українська султанша на це заслуговує як кмітлива з вродженою інтелігентністю жінка, жертва татарського ясиру» [9, 48]. Хоча історичний роман вимагає копійної праці, вивчення багатьох різномовних джерел, однак П.Загребельний, на думку Ф.Ковалю, продемонстрував обдарування, справжній талант, що виявився у здатності колоритно відтворити епоху, зобразити живі повнокровні характери персонажів, глибоко розкрити психологію головної героїні – Насті Лісовської. Тому «варто було б перекласти цей роман на чужі мови, нехай би й чужинці познайомилися і з долею героїні, і з долею українського народу, якому довелося витерпіти таку страшну долю, якої не знала Західна Європа й могла вільно і культурно розвиватися» [9, 48].

До найкращих творів сучасної української літератури Ф. Коваль відносив роман у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай». «Історична тематика, – міркував рецензент, – це вдячне поле для письменника, хоч і там він не вільний від ідеологічних рам» [2, 13]. Про значущість поетеси Ліни Костенко він говорив і в інших статтях: «Але й тепер в Україні є талановиті поетки, наприклад Ліна Костенко» [3, 14]. Безумовно, що такі оцінки відповідали естетичним уподобанням критика.

В оцінці будь-якого митця Ф.Коваль враховував і своє естетичне кредо: «У кожному є стільки людини, скільки є в ньому наснаги боротися зі злом». Ось як він характеризує Юрія Клена: Його «полонила українська стихія й українська земля, і їм віддав себе і свою душу. Цього зв'язку не перервав побут у нацистській Німеччині, ані програма війна бундючного Берліну. Він тяжів до українців, пов'язаний міцними духовними нитками. Духовно пішов не з народом-завойовником чи поневолювачем, а з поневоленим, бо й писав його мовою. Ця морально-етична прикмета принесла йому високу честь. Вона одночасно свідчить і про стійкий характер. Клен не сплямив сяйва «п'ятірного грона» і гідності неоклясика» («Гідний лицар «п'ятірного грона»). Ф.Коваль підтримує ініційовану письменником думку про Максима Рильського як такого, що йому «чиясь рука здавила спів у горлі», і він «пішов на далекий компроміс зі своїм сумлінням та з людською гідністю» [4, 9].

Ф. Коваль боляче сприймав життєві позиції окремих відомих українців і багатьох літераторів (Ф.Прокопович, М.Рильський, М.Бажан, І.Дзюба та ін.), хоч в цілому ставився до них із розумінням. Так, ознайомившись зі статтю В.Стуса «Феномен доби», що присвячена П.Тичині, він написав: «Але його горе стало нашим горем».

До «лицарів героїзму, що пішли шляхом Лесі Українки» та Шевченка, який «накреслив дороговказ для майбутніх поколінь, для нових когорт поетів» відносив критик і Василя Стуса. Високо оцінюючи його поезію, захоплюючись його героїчним стоїцизмом, Ф.Коваль розмірковує: «Чи в таких гнітючих та жахливих умовах можливе творення духовних вартостей та плекання й зберігання надбань поколінь? Здавалося б, що неможливе. Та все ж таки, наперекір чорному фатумові, українець, хоч і обмежено, творить цінності, не здається та ще й бунтується...» Тому «український поет належатиме в історії до тих, які боролися проти пекла на землі, за людську гідність і національні права» [6, 10].

Подібні публіцистичні відступи наявні в переважній більшості літературно-критичних статей Ф.Коваля. Віддаючи належне успіхам, яких досягла Україна за часів радянської влади в плані технічного потенціалу, – до переслідування українських митців Ф.Коваль ставився однозначно негативно.

У більшості літературознавчих статей він завжди намагався порівняти аналізований твір з аналогічними явищами в рідній літературі або світовій. У статті «Віршований роман Ліни Костенко» згадується і повість О.Кобилянської «В неділю рано

зілля копала», і народні пісні «Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці», «Ой під гаєм зелененьким брала вдова льон дрібненький». Є тут і порівняння головних героїв з Данте і Беатріче, з Петраркою і Лавурою, Ромео і Джульєттою крізь призму «вічних» тем у мистецтві.

Характеризуючи творчість того чи іншого письменника, визначаючи його місце в національному письменстві, Ф.Коваль, як правило, посилався на оцінки відомих дослідників. Авторитетними для нього, зокрема, є погляди І.Франка, Лесі Українки, В.Стефаніка, О.Кобилянської на Марка Черемшину («Марко Черемшина – оборонець селян Покуття»), І.Франка, Марка Черемшини, Г.Косинки, М.Ірчана на творчість Василя Стефаніка («Оборонець знедолених і злидарів») та ін.

Інкили в його статтях з'являється суха статистика, що є дуже вагомим не тільки для розкриття теми, але й для осмислення нами трагічної долі нації. Так, у статті «До 100-річчя Марійки Підгірянки» згадуються концтабори, у які Австрія під час Першої світової війни відправила тисячі невинних людей. Марійка Підгірянка також перебувала серед галицьких каторжан у Гмюнді, де було багато і малих дітей, які гинули. Ще гірший табір, – писав Федір Коваль, – у Талергофі, біля Грацу. Там у 1914 р. «було 8 тисяч в'язнів, з яких 85 % українців... Від 1914 до 1916 побували там 14 000 в'язнів. Померли до двох тисяч. Десятки українців повішено» [5, 18].

Зрідка у статтях зустрічаємо описи, як і в рецензії «Мій край у чужім краї» на книгу поезій Леоніда Полтави «Із еспанського зшитка». З поетом і прозаїком Леонідом Полтавою Федора Коваль зблизила, напевно, Іспанія. Він, як і Леонід Полтава, певний час жив у Мадриді і працював редактором україномовних передач Іспанського національного радіо. Крім того, Федір Коваль чимало подорожував по Іспанії, захоплювався її народом (а не режимом), гарними містами, пам'ятками культури: «Країна бурхливого минулого, романтичної Андалузії з рештками чудового арабського замку в Гранаді. Країна прекрасних соборів – у Толеді, Бургосі, Севільї...» [8, 24]. Письменник присвятив Іспанії також чимало поезій і поему, в яких багато теплих спогадів про милу серцю Іспанію:

*Еспаніє, країно моїх мрій,
чи я твої верхів'я подолаю,
чи я клейнод Вітчизни подарую,
щоб заяснів серед морів?*

У статті «Героїчний світогляд поетки», написаній до 110-ї річниці з дня народження Лесі Українки, спостерігаємо відверто експресивний виклад думок. Тим самим автор демонструє своє глибоке переконання щодо величчя цієї постаті. Леся Українка для автора – «це єдина у слов'янському світі велика поетка, талановита, геніяльна. Такого випадку нема ні в німців, ні в поляків. Це честь і виїмковість українського народу» [3, 14]. Автор подає стисло біографію Лесі Українки, вказавши і на оточення, в якому виховувалась майбутня поетка (це українська патріотична інтелігенція – М.Драгоманов, М. Старицький, М.Лисенко), і на

її широку освіту (досконале знання історії, світової літератури, глибоке розуміння мистецтва загалом, обізнаність із різними філософськими системами, володіння багатьма мовами та ін.), на багатогранність спадщини, на її героїзм, патріотизм, що виявився в ідейному змісті її творів і в повсякденній діяльності. Ф.Коваль писав: «Вона кинула виклик і своїй долі, і поневоленню рідного народу... то це неперевершена мудрість... Просто не зрозуміло, як у хорovitій жінці знайшлося стільки мужності, коли вона вимовляла: «Убий – не здамся!» або ж «Від сліз заржавіють кайдани і самі ніколи не впадуть!» Тут і глибока національна свідомість, небуденний патріотизм і політична свідомість. Це, мабуть, безприкладне в історії. Це підтверджують її твори, в яких пише: «Будь проклята, кров ледача, не за чесний стяг пролита» [3, 14].

Письменнику імпонує, що Леся Українка виступила проти двомовних видань в Україні: «Коли ж російські видання призначаються для України – то це не наше діло служити обрусенню». Часто, посилаючись на автентичні джерела, він добирає саме ті цитати, які найповніше розкривають натуру і світогляд письменниці. Ось одна з них: «Найменше я вдоволена з уступу про історію відносин прилученої України з Москвою ... Хотілось би фактично доказати, ... як сама Москва обцянками замилювала очі, тут же свідомо збираючись не додержати їх» [3, 14]. Так висловила Леся Українка своє незадоволення з приводу наявного видання історії України.

У статтях Федора Ковалю спостерігаємо не просто констатацію фактів, але й їх оцінку. На його погляд, даремно не введена до 12-ти томного видання Лесі Українки поезія «І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя», епістолярна спадщина, адже в листах вона висловила критичні судження про історію України в складі царської імперії, про «Капітал» Карла Маркса та ін. Досі (стаття написана 1981 року) «творчість героїчної Лесі... зазнає цензурного свавілля..., советські видання зробили з Лесі матеріялістку, майже марксистку... Хоч відомо, що вона не розлучалася з Біблією», – писав автор [3, 14].

Бажання ширше ознайомити читачів Заходу з українським мистецтвом і культурою загалом позначилось і на стилі журналіста Ф.Ковалю. Як правило, він завжди говорив і про видання творів того чи іншого письменника та їх переклади, а подекуди називав і праці, присвячені їм; інколи мовилось і про композиторів, які написали музику до творів, та художників, котрі ілюстрували книги, режисерів, що писали сценарії до фільмів («Героїчний світогляд поетки», «Віршований роман Ліни Костенко» та ін.). Згадується, зокрема, і скульптурне погруддя М.Паращука, експонати музею В.Стефаніка, що ще в 1941 р. був відкритий у селі Русові. У статті «Оборонець знедолених і злидарів», написаній до 110-ї річниці від дня народження В.Стефаніка, Ф.Коваль називає його одним із найбільших новелістів світу, «який зайняв гідне місце в світовій літературі». Представляючи українського новеліста зарубіжному читачу, Ф.Коваль відзначив, що

В.Стефанік створив своєрідний тип соціально-психологічних новел, у яких порушені універсальні аспекти людського життя; він завжди «був проти штампів, описовості, ідеалізації»; «його твори просякнені сильним драматизмом і ліризмом» [10, 23]. Ф.Коваль вважав його одним із перших представників експресіоністичного стилю.

В інформації про нарис, який написав про В.Стефаніка польський поет Я.Б.Ожуг (опублікований в «Тигоднік Культуральни»), Ф.Коваль високо оцінює вміння автора нарису підтверджувати свої думки про «живописця» селянської душі ґрунтовними висновками (увага до психологічного стану персонажів, «ангельське співчуття» їм, емоційність, що нерідко викликана величезним натуралізмом, віра в постійну єдність живих і мертвих, надія повернутись після смерті в лоно матері – жінки чия землі та ін.). Тому письменник солідаризується з думкою Я.Б. Ожуга, який називав новели українського митця «драмами на міру трагедій Софокла», і вважає їх близькими до тих, «які виходили з-під пера екзистенціалістичних і сюрреалістичних авторів, письменників міжвоєнного 20-річчя та другої половини ХХ століття». Проте це скоріше коментар нарису, ніж власні спостереження.

Переконливо звучить і занепокоєння Ф. Ковалю станом вивчення української літератури, в тому числі і скороченням кількості годин на її викладання («Русифікація і доктрина «злиття націй», «Література в школах України»). Автор оперує фактами, почерпнутими із періодичних видань та тогочасних шкільних програм, за якими вивчалася література в середніх школах України. Він констатує, що на вивчення творчості П.Тичини дається всього 7 годин, але ж тільки під час ознайомлення зі збіркою «Сонячні кларнети» «учні повинні сприйняти складні і глибокі філософські ідеї, виражені у віршах, їх виняткову оригінальну форму, пізнати зв'язок із живописом, музикою. Не кращі справи і з вивченням творчості Бажана, В. Сосюри, І. Франка, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, а на осмислення двох письменників – Марка Черемшини та Лесі Мартовича «відведено одну годину». Не введена до програми і творчість С. Руданського, не згадуються, навіть в оглядах, А. Свидницький, О. Маковей, В. Самійленко, Г. Хоткевич та ін., не знайомляться учні з шедевром М.Коцюбинського «Тіні забутих предків» [7, 50]; те ж стосується і творчості Григорія Сковороди. Ф. Коваль наголошував, що «поки на Україні думають, чи вводити у програму «Повість временних літ», в українських школах на Заході учні читають напам'ять ще і вступ. Нехтування досконалим вивченням давньої літератури, на думку автора, заважає учням краще зрозуміти спадкоємність у літературному процесі.

«Українська література в школі, – робить висновки автор, – невдячна тема для режиму, бо виховує любов до українського слова... Бо коли ж уже від садочка починається русифікація, то над рідним словом завис дамоклів меч, якого треба за всяку ціну відвернути» [7, 50].

Проблеми рідної мови завжди хвилювали

Ф.Ковалю: до них він повертається і в літературно-критичних статтях, і в публіцистиці. Він високо цінував внесок митців, які увіковічували рідне слово. Зокрема, про І. Нечуя-Левицького він писав: «Велика заслуга його в тому, що українському слову промощував шлях у літературу, увіковічував його...» [11, 23]. Неодноразово він цитував у своїх есеях поезії, присвячені рідній мові:

*О, мово рідна, яка ти запашна,
страшний твій напій, що від нього п'янію,
я трачу нам'ять, непритомнію,
і може навіки занімію,
не побачивши чуда твого дна.*

Часто в коментарях письменника звучить гірка іронія з приводу проблем в Україні: обговорюються програми, – писав Ф.Коваль, – а викладання літератури залежить перш за все від кількості годин (давній літературі, «починаючи від «Слова о полку Ігоревім» і до І. Котляревського», відводять лише три години), наявності шкільних посібників, хрестоматій, художніх текстів у шкільних бібліотеках, врешті від пропаганди української літератури на телебаченні.

Ф. Коваль неодноразово порушував питання і про потребу видання історії української емігрантської літератури. У статті «Важливе завдання нашої культури» він підкреслював, що така історія літератури, видана на Заході, була б вільним науковим твором, «чого немає в Україні вже 60 років». Він звертається в першу чергу до УВУ, УВАН, НТШ, а також до громадських установ, до політичного середовища зайнятися цією «загальноукраїнською» справою. Адже доробок чималий. Між авторами

є відомі поети і прозаїки (Євген Маланюк, Олена Теліга, Олекса Стефанович, Тодось Осьмачка, Іван Багряний, Василь Барка, Юрій Клен, Улас Самчук і багато інших), які «іноді в дуже тяжких невідрадних умовах леліяли дороге українське слово» [1, 7]. Таке видання, на думку Ф.Ковалю, стало б суттєвим внеском до культурної скарбниці рідного народу, мало б корисний вплив і на нашу національну свідомість, а також на молодше покоління, народжене вже на Заході. Воно підсумувало б певний період нашої історії і нашої культури.

На наш погляд, статті Федора Ковалю мали переважно інформативну мету, що сприяла популяризації українського письменства за кордоном. Він писав і про відомих, і про маловідомих письменників. Та найважливіша риса його літературознавчих публікацій – це віра у відродження українського письменства та вільний розвиток української мови в незалежній Україні.

Ф. Коваль виявив добрі знання не лише з історії української літератури, фольклору, але й з історії України. Відчувається, що автор мав і широку інформацію про стан справ у рідному краї та намагався об'єктивно оцінювати їх. Не можна не помітити, що писав він за покликом серця, бо добре усвідомлював історичну та культурну значущість митців. Звідси – переважно емоційне подання матеріалу. В той же час помітне прагнення до об'єктивної оцінки літературних явищ, увага до особистості митця, творчість якого оцінюється в контексті епохи, в якій письменник творив. І все це неодмінно пов'язане з сучасною критикою дійсності.

Література

1. Коваль Ф. Важливе завдання нашої культури // Шлях Перемоги. – 1978. – Ч. 7.
2. Коваль Ф. Віршований роман Ліни Костенко // Шлях Перемоги. – 1981. – Ч. 13.
3. Коваль Ф. Героїчний світогляд поетки // Шлях Перемоги. – 1981. – Ч. 14.
4. Коваль Ф. Гідний лицар «п'ятірного грона» // Шлях Перемоги. – 1978. – Ч. 9.
5. Коваль Ф. До 100-річчя Марійки Підгірянки // Шлях Перемоги. – 1981. – Ч. 18.
6. Коваль Ф. Змаг українського Юрія // Шлях Перемоги. – 1979. – Ч. 10.
7. Коваль Ф. Література в школах України // Шлях Перемоги. – 1980. – Ч. 50.
8. Коваль Ф. «Мій край у чужім краї» // Шлях Перемоги. – 1980. – Ч. 24.
9. Коваль Ф. На верхніх регістрах творчості // Шлях Перемоги. – 1980. – Ч. 48.
10. Коваль Ф. Оборонець знедолених і злидарів // Шлях Перемоги. – 1981. – Ч. 23.
11. Коваль Ф. Повістя Іван Нечуй-Левицький // Шлях Перемоги. – 1978. – Ч. 23.
12. Коваль Ф. Чужі й свої джерела // Шлях Перемоги. – 1980. – Ч. 39.

Бочко Марія Георгіївна – кандидат філол. наук, доцент кафедри української літератури УжНУ.